
ERTL PÉTER

Klasszikus, bibliai és középkori reminiszenciák Petarca *Sine nomine*-leveleiben

The aim of this study is to identify and analyze some classical, biblical and medieval literary reminiscences in Petrarca's collection of satirical letters against the Papal court of Avignon, called Liber sine nomine. The examples examined illustrate how the poet combined the classical tradition with the Christian one and, thanks to the passages evoked, provided his own text with a further, political-polemical meaning. Moreover, the identification of an allusion to Virgil's Aeneid allows a slight correction to be made to the critical text of the ninth epistle.¹

„[...] amikor figyelmes olvasás közben hasznos mondásokra találsz [...], tégy oda jelzést. Ezek segítségével, mint egy horoggal, visszatarthatod azokat, ha el akarnának távozni emlékezetedből.”² Petarca *Secretum* című dialógusában Augustinus ezt a mnemotechnikai tanácsot adja a költő alteregójának, Franciscusnak, hogy az olvasmányaiiban talált hasznos gondolatok, szentenciák segítségével leküzdhesse indulatait, különösen kóros lelki szomorúságát.³

¹ A publikáció elkészítését az MTA-SZTE Antikvitás és reneszánsz: források és recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatta.

² *Secr.*, II, Francesco PETRARCA, *Kétségeim titkos küzdelme (Secretum)*, ford. LÁZÁR István Dávid, Szeged, Lazi, 1999, 82. A költő műveire végig a „Petrarca del centenario” sorozatban (Firenze, Le Lettere) használt rövidítésekkel hivatkozom.

³ A melankóliába hajló lelki bágyadtságként, különös kéjjel járó szomorúságként, keserűségként ábrázolt jellemhibáról l. Siegfried WENZEL, *Petrarch's Accidia*, *Studies in the Renaissance*, 8(1961), 36–48, aki szerint Petarca a restségnek nevezett főbünt vette alapul az

Augustinus tanácsa Petrarca olvasási és munkamódszereibe enged bepillantást. A költő megszállott könyvgyűjtőként folyamatosan kutatta az őt érdeklő műveket, a fontosabb opusokat akár több példányban is beszerezte, összehasonlította a különböző szövegváltozatokat, és olvasás közben a legkülönbözőbb tartalmú és jellegű glosszákat – javítások, szövegvariánsok, figyelemfelhívó jelek, összefoglaló és magyarázó jegyzetek, párhuzamos szöveghelyekre tett utalások, idézetek, stilisztikai és morális értékítéletek stb. – írta a kódexek lapjaira. Szöveggondozási és jegyzetelési módszerei a humanista filológia előfutárává tették, jóllehet későbbi pályatársaival ellentétben Petrarca végcélja nem az olvasott szövegek emendálása volt, hanem lényegi megértésük és egy olyan, a saját könyvtárának kéziratait összekötő jegyzetapparátus létrehozása, amelyet alkotás közben segédeszközként használhatott.⁴

Olvasmányainak feldolgozása és a filológiai előmunkálatok során a költő módszertanilag nem tett különbséget pogány és keresztény, profán és vallásos irodalom között, így glosszákból felépülő virtuális „enciklopédiájában” párbeszédre léptek egymással a klasszikus antikvitás és a zsidó-keresztény kultúra művei, összhangban Petrarca irodalmi-eszmei programjának egyik központi gondolatával, miszerint a két tradíció között a legtöbb téren nincs lényegi ellentmondás, sőt, az antik római és a patrisztikus irodalom között töretlen a kontinuitás. Ez a gondolat, amelyet a szakirodalom általában „keresztény humanizmusként” emleget,⁵ nemcsak tartalmi, de retorikai-stilisztikai szempontból is meghatározó a petrarcai életműben,

őt emésztő lelki kór elemzéséhez, de néhány dologban eltért annak hagyományos ábrázolásától; a restség bűnének eszmetörténeti fejlődéséről a középkorban I. Carla CASAGRANDE, Silvana VECCHIO, *A hét főbűn: A bűnök középkori története*, ford. FALVAY Dávid, GECSE Ottó, Bp., Európa, 2011, 122–146.

⁴ Vincenzo FERA, *La filologia del Petrarca e i fondamenti della filologia umanistica = Il Petrarca latino e le origini dell'umanesimo: Atti del Convegno internazionale Firenze 19-22 maggio 1991*, szerk. nélkül, Firenze, Le Lettere, 1996 (Quaderni petrarcheschi, IX–X[1992–1993]), I, 367–391, különösen 378.

⁵ Vö. Marco ARIANI, *Petrarca*, Roma, Salerno, 1999, 61–69; Marco BAGLIO, «Attende et ad Cristum refer». *Bibbia e auctores sui codici classici di Petrarca = L'antiche e le moderne carte: Studi in memoria di Giuseppe Billanovich*, a cura di Antonio MANFREDI, Carla Maria MONTI, Roma–Padova, Antenore, 2007, 41–86.

amennyiben a kétféle hagyományból vett idézetek és reminiscenciák sűrű, gyakran nehezen felfejthető hálóként szövik át a költő szövegeit.

Ez az erős intertextualitás jellemzi jelen vizsgálatunk tárgyát, Petrarca *Liber sine nomine* című, az avignoni pápai udvart bíráló satirikus-invektív levélgyűjteményét is, amelyet 1359–1361 között, Milánóban rendezett önálló kötetbe.⁶ A klasszikus és a keresztény hagyomány összekapcsolásának szándéka jól tetten érhető a mű központi motívumainak megválasztásában: a költő egyrészt szimbolikusan Babilonnak, vagyis az egyházatyák etimológiája szerint a „zűrzavar városának” nevezi a pápai székhelyet,⁷ másrészt az antik forrásokban említett négy híres labirintus⁸ mintájára új, mindegyiknél szörnyűbb labirintusként ábrázolja.⁹

De a kétféle tradíció virtuóz ötvözése nemcsak a központi motívumokra, hanem az egész szövegre jellemző; az antik klasszikus, a korai keresztény és a középkori irodalomra tett utalásaival Petrarca egy izgalmas retorikai játékba vonja be az olvasót. Angelo Piacentini nemrég fontos tanulmányban elemzett jó pár ilyen reminiscenciát a *Sine nomine*-levelekben,¹⁰ e rövid tanulmányban az ő fejtegetését egészítem ki néhány olyan példával, amelyekben tökéletesen megvalósul a klasszikus és a

⁶ A mű keletkezéséről I. Francesco PETRARCA, *Liber sine nomine*, a cura di Giovanni CASCIO, Firenze, Le Lettere, 2015, 9–11; a cím értelmezésének problémájáról – egyszerre cím és mindenféle konkrét név nélküli könyv – *uo.*, 25–30; vö. ERTL Péter, „*Nomen obstat inscriptioni*”: *Notes on the Title of Petrarch's Liber sine nomine = Tanulmányok: Irodalomtudományi Doktori Iskola*, főszerk. BÁRDOSI Vilmos, Bp., ELTE BTK, 2012, 83–98; a gyűjtemény satirikus jellegéről I. Ronald L. MARTINEZ, *The Book without a Name. Petrarch's Open Secret: Liber sine nomine = Petrarch: A Critical Guide to the Complete Works*, ed. Victoria KIRKHAM, Armando MAGGI, Chicago–London, University of Chicago Press, 2009, 291–299, különösen 295–299. A *Sine nomine*-levelekre Giovanni Cascio kritikai szövege és paragrafusszámozása szerint hivatkozom.

⁷ Erről részletesebben I. ERTL Péter, *A Babilon-toposz Petraracánál és Boccacciónál = Boccaccio et al. on fiatal kutatók konferenciája: Tanulmánykötet*, szerk. DOBOZY Nóra Emőke, LOVAS Borbála, SZILÁGYI Emőke Rita, Bp., ELTE BTK, 2009, 44–54.

⁸ Egyiptom, Lémnos, Kréta és az itáliai Clusium, vö. Plin. *HN XXXVI*, 19, 84–93, mértékadó kiadás: C. PLINI SECUNDI *Naturalis historiae libri XXXVII*, ed. Ludovicus JAN, Carolus MAYHOFF, Leipzig, Teubner, 1865–1906, I–VI.

⁹ Ennek okait a tizedik levélben fejt ki részletesebben.

¹⁰ Angelo PIACENTINI, *Espressioni proverbiali e reminiscenze scritturali nelle Sine nomine di Petrarca. In margine a una recente edizione*, *Lettere Italiane*, 68(2016), 88–110.

keresztény források szimbiózisa, vagy pedig az allúziók politikai-eszmei többletjelentést biztosítanak a szövegnek.

A kilencedik levélben Petrarca így panaszkodik az itáliaiak aktuális helyzete miatt:

Proh superi! Dominari solebamus optimis, en quo decidimus: nunc servimus pessimis. Dura sors, intoleranda mutatio! Sed o semper stulta, nunc etiam demens et vesana barbaries, reginam rides Italiam? Omnibus utinam idem animus, consilio maiore, affectu autem non minore quam michi est: cito quidem explosis nugis ventum esset ad seria. De hoc tamen omnipotens Deus viderit, si nondum exosus ad unum [ad imum ed.] est; viderit Fortuna, siquid est Fortuna, siquod humanis ius habet in rebus. (SN, IX, 6–8)¹¹

Az utolsó mondatban Petrarca egy Vergilius-passzust idéz fel. Az *Aeneis* V. énekében Aeneas szólítja meg ezekkel a szavakkal Iuppitert, hogy az isten segítsen eloltani a trójai hajókon elharapódzó tüzet, amelyet a Szicíliából továbbmenni nem akaró asszonyok gyújtottak (Verg. *Aen.* V, 687–688):

*Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Troianos [...].¹²*

Petrarca a pogány istenség nevét a keresztény Istenre cseréli, akinek a Bibliában és a keresztény irodalomban visszatérő jelzője az „omnipotens,” ‘mindenható;’ így egyetlen félmondatban mindkét tradícióra vissza tud utalni.

¹¹ Kiemelések végig tőlem. „Az égiekre! Valaha a legkiválóbbak urai voltunk, és lám, hová süllyedtünk: a leghitványabbaknak szolgálunk! Kegyetlen sors, tűrhetetlen változás! Ó, te mindig is ostoba, de mára már egyenesen megtévelyült és eszeveszett barbár népség, gúnyt űzöl Itáliából, az úrnódból? Bárcsak mindenkinek olyan lelkülete lenne, mint az enyém, nagyobb bölcsességgel, de nem kisebb szenvedéllyel: gyorsan felhagynánk akkor a szócsépléssel, és komoly dolgokba fognánk! De erről gondoskodjon a mindenható Isten, ha végképp meg nem utált mindnyájunkat, vagy gondoskodjon a szerencse, ha létezik egyáltalán, és ha van hatalma az emberi világ fölött.” Amennyiben a fordítót nem tüntetem föl, az idézeteket a saját fordításomban közlöm.

¹² Mértékadó kiadás: P. VERGILI MARONIS *Opera*, ed. R. A. B. MYNORS, Oxford, Clarendon Press, 1972. „Mindent megtehető Jupiter! ha a trójai népet / Végképp meg nem utáltad még [...]” Fordítás: VERGILIUS *Összes művei*, ford. LAKATOS István, Bp., Magyar Helikon, 1967.

A reminiscencia azonosítása azt is lehetővé teszi, hogy e ponton javítsuk a *Liber sine nomine* kritikai szövegét. A mű kéziratának egy részében ugyanis *ad unum*, más kéziratokban pedig *ad imum* olvasható.¹³ A modern szövegkiadók, mivel nem figyeltek fel a Vergilius-allúzióra, az utóbbi mellett tették le a voksukat,¹⁴ a forrás alapján azonban már az *ad unum* tűnik helyes olvasatnak, amely értelmileg is jól illik a mondatba, Servius kommentárja szerint ugyanis a jelentése *nullo excepto*, 'kivétel nélkül' (Serv. ad *Aen.* V, 687).¹⁵

A tizenkettedik levelet a szerző panaszok és könyörgések sorozataként, szinte teljes egészében zsoltáridézetekből és egyéb bibliai megkeresztény irodalmi passzusokból ollózta össze. Már az első paragrafus is szentírási és patrisztikus reminiscenciákkal van tele:

*Ve populo tuo, Criste Iesu! Ve populo tuo, Criste! Patere nos, misericordiarum fons, nostras tecum flere miserias, quique lesorum amantium mos est eo fidentius conqueri quo ferventius amamus, si fas est de angelorum domino semimortuos vermes lamentari, querelam nostram placatus admitte et miserere qui solus potes. (SN, XII, 1)*¹⁶

A kezdő felkiáltás Izajás könyvéhez vezet vissza minket,¹⁷ a „*misericordiarum fons*” („irgalom forrása”) szókapcsolat az ágostoni

¹³ Paul PIUR, *Petrarcas 'Buch ohne Namen' und die päpstliche Kurie: Ein Beitrag zur Geistesgeschichte der Frührenaissance*, Halle (Saale), Niemeyer, 1925, 196, ad loc.

¹⁴ *Uo.*, 196, vö. PETRARCA, *Liber sine nomine*, i. m., 96.

¹⁵ Mértékadó kiadás: SERVII GRAMMATICI *qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*, ed. Georgius THILO, Hermannus HAGEN, Leipzig, Teubner, 1881–1902, I–III.

¹⁶ „Jaj népednek, Jézus Krisztus! Jaj népednek, Krisztus! Irgalom forrása, hagyd, hogy veled sirassuk nyomorúságunkat, hagyd, hogy a sértett szeretők szokása szerint annál bizakodóbban panaszkodjunk, minél hevesebben szeretünk; ha szabad nekünk, félholt férgeknek siránkozva kérdőre vonnunk az Angyalok Urát, fogadd megbékélve jajsavunkat, és irgalmazz, mert egyedül neked áll hatalmadban!”

¹⁷ Is 1, 4: *Vae genti peccatrici, populi gravi iniquitate* („Jaj vétkes nemzet, bűnnel terhelt nép”). A bibliai könyvekre a Vulgata szövege és tagolása szerint, latin rövidítésekkel hivatkozom, az alábbi kiadás alapján: *Biblia Sacra iuxta vulgatum versionem*, ed. Robertus WEBER, Roger GRAYSON stb., Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994; a felhasznált fordítások: *Ószövetségi Szentírás [sic!] a Vulgata szerint*, ford. AISTLEITNER József, IVÁNYI János stb., Bp., Szent István-Társulat, 1930–1934, I–III; *Újszövetségi Szentírás [sic!] a Vulgata szerint*, ford. BABURA László, MARTIN Aurél stb., Bp., Szent István-Társulat, 1927–1928, I–II; a Vulgata és a Neovulgata

Vallomásokban bukkan fel,¹⁸ az ember féregként való definiálásában a 21. zsoltár és talán Izajás könyvének a hatását érezhetjük,¹⁹ a záró könyörgés pedig távoli utalás a Bölcsesség könyvére és a Timóteushoz írt első levélre.²⁰ A bizakodva panaszkodó, sértett szeretők képe mögött azonban egy klasszikus forrás rejtőzhet: Ovidius *Hősnők levelei* című művében az egyszerre panaszkodó és reménykedő Briseis fordul ezekkel a szavakkal Achilleshez (*Ov. Her. III, 5–6*):

*Si mihi pauca queri de te dominoque viroque
fas est, de domino pauca viroque querar.*²¹

Az ovidiusi sorok „dominus,” ‘úr’ szavát Petrarca a *Sine nomine*-levélben birtokos szerkezetbe helyezi, és az Angyalok Urához intézi panaszát: Istennek, illetve Krisztusnak nem ritka elnevezése ez a keresztény

szövegazonossága esetén: Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján, ford. FODOR György, GYÜRKI László stb., Bp., Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997. A pontosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy az egyes bibliai szöveghelyeket direkt forrásként megjelölni ugyan kézenfekvő megoldás, de egyáltalán nem biztos, hogy Petrarca közvetlenül a Bibliára támaszkodott írás közben; nemegyszer előfordul, hogy műveiben patrisztikus vagy liturgikus szövegek közvetítésével idézi a szentírási passzusokat, de a citátumok és allúziók pontos útvonala a végső forrásnak tekinthető bibliai könyvektől a célszövegig ritkán rekonstruálható; vö. Giovanni POZZI, *Petrarca, i Padri e soprattutto la Bibbia*, Studi petrarcheschi, n. s. VI(1989), 125–169; Giulio GOLETTI, «*Scriptura qua utimur*»: *la Bibbia del Petrarca = Petrarca, l’umanesimo e la civiltà europea: Atti del Convegno Internazionale Firenze, 5-10 dicembre 2004*, ed. Donatella COPPINI, Michele FEO, Firenze, Le Lettere, 2012 (Quaderni petrarcheschi, XV–XVI[2005–2006]), II, 629–677: 641–651.

¹⁸ *Aug. Conf. IV 4, 7; VI 1, 1; VI 16, 26 stb.*, mértékadó kiadás: SANCTI AUGUSTINI *Confessionum libri XIII*, ed. Lucas VERHEIJEN, Turnhout, Brepols, 1981; felhasznált fordítás: Aurelius AUGUSTINUS, *Vallomások*, ford. VÁROSI István, Bp., Gondolat, 1982; vö. PIACENTINI, *i. m.*, 103–104.

¹⁹ Ps 21, 7: *Ego autem sum vermis et non homo* („Én azonban féreg vagyok, nem ember”); Is 41, 14: *Noli timere, vermis Iacob* („Ne félj, te férgecske, Jákob”).

²⁰ Sap 11, 24: *sed misereris omnium, quia omnia potes* („mégis könyörölsz mindenen, mert módodban áll minden”); I Tim 6, 15: *beatus et solus potens* („a boldog és egyetlen Hatalmasság”).

²¹ Mértékadó kiadás: P. OVIDI NASONIS *Epistulae Heroidum*, ed. Henricus DÖRRIE, Berlin – New York, Walter De Gruyter, 1971. „Némi panaszt ha reád tehetek, férjemre, uramra, / férjem, uram, teszek is rád – ime – némi panaszt.” Fordítás: OVIDIUS NASO, Publius, *Hősnők levelei: Heroides*, ford. MURAKÖZY Gyula, Bp., Helikon, 1985.

irodalomban, megtaláljuk például Szent Ágoston egyik beszédében is.²² Petrarcának tehát ebben a passzusban is sikerült tökéletesen összedolgoznia klasszikus és keresztény forrásait.

A tizenkilencedik levél elején Petrarca kifejezi örömét, hogy barátja, Francesco Nelli végre távozott Avignonból, és óva inti őt attól, hogy valaha is visszatérjen a pápai székhelyre:

Nulla unquam te mala cupiditas tangat ut illos principes tenebrarum rursus adeas, quos cum suis opibus suisque flagitiis dii deequae omnes, imo vero deorum Deus vivos ac mortuos male perdat, qui celestis agni sanguine saginati calcitrant ac rebellant. (SN, XIX, 6)²³

A passzusban Petrarca ismét csak több szöveghelyre utal. A *principes tenebrarum* („sötétség fejedelmei”) szókapcsolat lexikailag az ezezusiakhoz írt páli levelet juttathatja eszünkbe;²⁴ a *deorum Deus* („istenek Istene”) kifejezés több bibliai versre is visszavezethető;²⁵ a *vivos ac mortuos* („élve és holtan”) szófordulat a Timóteushoz írt második levélben bukkan fel, ahol Szent Pál megemlíti, hogy Jézus Krisztus fog ítélni elevenek és holtak fölött;²⁶ az utolsó

²² Aug., *Serm.*, CXXX, 2, *Patrologiae cursus completus: Series Latina*, ed. J.-P. MIGNE, XXXVIII, Paris, J.-P. Migne, 1863, col. 726.

²³ „Sose érintsen meg a gyarló vágy, hogy visszatérj a sötétség fejedelmei közé, akiket minden isten és istennő, sőt inkább az istenek Istene veszejtsen el élve és holtan, javaikkal és gaztetteikkel együtt, mert a mennyei Bárány vérén hívva ficáinkolnak és lázadoznak!”

²⁴ Eph 6, 12: *Quia non est nobis conluctatio adversus carnem et sanguinem sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritalia nequitiae in caelestibus.* („Mert nem a test és a vér ellen kell tusakodnunk, hanem a fejedelemségek és a hatalmasságok ellen, ennek a sötétségnek a világhormányzói ellen, a gonoszszágnak égi magasságokban levő szellemei ellen.”).

²⁵ Dt 10, 17; Ps 49, 1; 83, 8; 135, 2; Dn 2, 47. A bibliai kifejezés eszébe jutott Petrarcának akkor is, amikor Leontius Pilatus Homéros-fordításában Zeus erejéről olvasott: [...] *hic enim fortior est* (Hom. *Il.* I, 581). A sor mellé, a bal margóra odaírta: [...] *Hic enim fortior est omnibus, deus scilicet deorum, quod de illo intellige, de quo scriptum est »Deus deorum Dominus«* [Ps 49, 1]. *Item »ego occidam«* etc. [Dt 32, 39]”, Paris, Bibliothèque nationale de France, Lat. 7880.1, f. 9v, kiadása: *Il codice parigino latino 7880.1: Iliade di Omero tradotta in latino da Leonzio Pilato con le postille di Francesco Petrarca*, ed. Tiziano Rossi, Milano, Libreria Malavasi, 2003, oldalszám nélkül, ad loc.; vö. BAGLIO, *i. m.*, 73–74.

²⁶ II Tim 4, 1: *Testificor coram Deo et Christo Iesu, qui iudicaturus est vivos ac mortuos* [...] („Kérve kérek az Isten előtt s Jézus Krisztus előtt, ki ítélni fog eleveneket s holtakat [...]).”)

mondatrész pedig távoli utalás a Második Törvénykönyvre.²⁷ Ezeket a szentírási allúziókat Petrarca egy senecai felkiáltással ötvözi, amelyet az *Erkölcsei levelekből* vesz: [...] *di illas [scil. feminas] deaeque male perdant! [...]* („[...] hogy az istenek és az istennők veszejtsek el őket!”).²⁸ A klasszikus reminiscenciát ezúttal is virtuóz módon vegyíti a bibliai utalásokkal.

A tizenötödik levélben Petrarca a címzett – valószínűleg Stefano Colonna saint-omeri prépost – terveiről érdeklődik, és Avignonra utalva megjegyzi:

Tu vero, meus hortator, quid de te statuis? Quanquam quid statuisse profuerit, nusquam minus cogitata respondent: unus enim in terris est locus, ubi nullus consilio locus est, ubi omnia temere fortuitoque volvuntur.
(SN, XV, 4)²⁹

A passzus végső soron Curtius Rufus Nagy Sándor-életrajzára, azon belül is III. Dareus perzsa uralkodó halálának elbeszélésére vezethető vissza. A döntő vereség után Bactriába menekült Dareust satrapája, Bessus és hadvezére, Nabarzanes Nagy Sándor kezére akarták játszani, és a cselszövésükhöz megnyerték a perzsa katonák többségét is. A görög zsoldosok vezére, Patron azonban megneszelte a tervet, és azt tanácsolta Dareusnak, hogy a görög táborban verje fel a sátrát, hogy az élete biztonságban legyen. De az uralkodó inkább a sorsra bízta magát. A jelenetet Petrarca a *Historia Alexandrit*

²⁷ Dt 32, 13–15: *Constituit eum super excelsam terram, ut [...] sanguinem uvae biberet meracissimum. Incrassatus est dilectus et recalcitravit; incrassatus, impinguatus, dilatatus dereliquit Deum factorem suum et recessit a Deo salutari suo.* („Hegyes vidékre helyezte, hogy [...] igya a szőlő szintiszta véréét. Ám meghízott a kedves – és ficánkolt! Meghízott, kövér lett, meghájasodott, és elhagyta az Istent, alkotóját, megvetette az Istent, szabadítóját.”). Erre a passzusra utal Petrarca a tizenhatodik levélben is (SN, XVI, 2): [...] *illos meracissimo sanguine impinguatos et in Dominum calcitrantes [...]* („[...] akik szintiszta véren hívva Isten ellen ficánkolnak [...]).

²⁸ Sen. *Ep.* XCV, 21, ford. NÉMETH András, SENECA *Prózai művei*, I, ford. BOLLÓK János, KOPECZKY Rita stb., utószó, jegyz. TAKÁCS László, Bp., Szentpéter, 2002.

²⁹ „De magadról, tanácsadóm, hogyan döntesz? Bármennyire is hasznos, amit elhatároztál, a döntések sehol sem valósulnak meg kevésbé, mint ott: csak egy hely van ugyanis a földön, ahol nincs helye a megfontolásnak, ahol minden vaktában és véletlenszerűen kavargó.”

tartalmazó kódexében, az alábbi formában olvashatta (Paris, Bibliothèque nationale de France, Lat. 5720, f. 32va):³⁰

Eludant videlicet [fidem licet ed.], quibus forte temere humana negotia volvi agique persuasum est nexuque [nexuve ed.] causarum latentium et multo ante destinatarum [destinatarum ed.] suum quemque ordinem inmotabili [inmortabili corr. in inmotabili in textu, inmutabili ed.] lege percurrere: Darius [Dareus ed.] certe respondit, quamquam sibi grecorum militum fides nota sit, numquam tamen a popularibus suis recessurum. Difficilius sibi esse dampnari [damnare ed.] quam decipi. Quicquid fors tulisset, inter suos perpeti male [sic!, malle ed.] quam transfugam fieri. Sero se perire, si salvum esse [sese ed.] milites sui nollent. (Curt. Hist. Alex. V 11, 10–11)³¹

A költő érdeklődéséről tanúskodik, hogy két figyelemfelhívó jelet – ún. *fiorellinót* – is tett e mondatok mellé a bal margóra. A tizenötödik *Sine nomine*-levélben mégsem Curtius Rufus művére utalt vissza közvetlenül, hanem annak hexameteres feldolgozására, Gautier de Châtillon *Alexandreisére*. A XII. századi francia poéta a görög zsoldos tanácsát értékelve megjegyzi, hogy az ő költeményét olvasva a franciák sosem fogják elfelejteni Patron dicsőségét (VI, 506–510):

³⁰ A kódexről l. Giuseppe BILLANOVICH, *Petrarca e i libri della cattedrale di Verona = Petrarca, Verona e l'Europa: Atti del Convegno internazionale di studi (Verona, 19-23 sett. 1991)*, ed. Giuseppe BILLANOVICH, Giuseppe FRASSO, Padova, Antenore, 1997, 117–178: 149–175; vö. Francesco PETRARCA, *De viris illustribus. Adam–Hercules*, ed. Caterina MALTA, Messina, Centro interdipartimentale di studi umanistici, 2008, XLV–XLVII; Enrico FENZI, *Petrarca lettore di Curzio Rufo = Uő, Saggi petrarcheschi*, Fiesole (Firenze), Cadmo, 2003, 417–445; Uő, *Alessandro nel De viris = Uo.*, 447–468.

³¹ A szöveg átírásához a könyvtár honlapján (<http://gallica.bnf.fr>) található digitális fotómásolatot használtam (utolsó látogatás: 2017. 01. 21.). A mű mértékadó kiadása: Q. CURTI RUFUS *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt*, ed. Edmundus HEDICKE, Leipzig, Teubner, 1908. „Maglehet, hogy azok is tévednek, akik szerint az emberi dolgok vaktában örvénylenek és összevissza kavarnak, meg azok is, akik szerint a sejtett és már jóval korábban megszabott okok kapcsolata révén minden a maga rendjében, változatlan törvényszerűséggel folyik le. Dareiosz mindenesetre azt felelte, hogy ismeri a görög katonák hűségét, mégsem akar elszakadni soha saját honfitársaitól. Nehezebb pálcát törni valaki fölött, mint kelepcebe esni. Bármit hozzon is a sors, szívesebben eltűri övéi között, semmint hogy idegenekhez pártoljon. Máris későn pusztul el, ha katonái nem rántanak kardot életéért.” Fordítás: CURTIUS RUFUS, Q[uintus], *A makedón Nagy Sándor története*, ford. KÁRPÁTY Csilla, Szeged, Szukits, 2003. (A fordító természetesen a kritikai szövegkiadást vette alapul.)

*Inclita Patronem servati gloria regis
Fecerat insignem. Si quis tamen hec quoque si quis
Carmina nostra legat, numquam Patrona tacebit
Gallica posteritas. Vivet cum vate superstes
Gloria Patronis nullum moritura per evum.*³²

Majd versbe szedi Curtius Rufus fenti eszmefuttatását a véletlenről és a végzetről, de a történetíróval szemben ő határozottan kijelenti, hogy semmi sem vaktában, hanem minden az örök isteni törvény szerint zajlik (VI, 511–515):

*Iam reor eterno causarum secula nexu
Non temere volvi. Nemo temeraria credat
Fortuitoque geri mundana negotia casu.
Omnia lege meant quam rerum conditor ille
Sanxit ab eterno.*³³

Végül pedig – továbbra is Curtius Rufus nyomán – ismerteti Dareus döntését (VI, 515–524):

*Darius cum vivere posset
Consilio Graium, fati decreta secutus,
'Quamquam nota satis expertaque sepius' inquit
'Sit michi vestra fides, numquam tamen a populari
Gente recessurus, nec ab his divortia queram
Quos tociens fovi. Satis est levius michi falli
Quam dampnare meos. Quicquid Fortuna iubebit,
Inter eos me malo pati quam transfuga credi.
Si salvum iam me esse mei, si vivere nolint,
Iam sero pereo, iam mortem ultroneus opto.'*³⁴

³² „[A király megmentésével Patron nagy dicsőséget szerzett, és messze földön híressé vált. S ha lesz, aki elolvassa ezt, ha lesz, aki elolvassa a költeményemet, akkor sosem fog hallgatni Patronról a francia utókor. A költővel együtt fennmarad Patron dicsősége, és halhatatlanul él tovább az eljövendő korokban.]”

³³ „[Úgy vélem, hogy mindaz, ami a földön történik, egy örökkévaló oksági láncot alkot, és nem vaktában kavargog. Senki se higgye, hogy az e világi dolgok fölött a vakszerencse rendelkezik esetlegesen és véletlenszerűen: minden a szerint a törvény szerint halad, amelyet a világ Teremtője öröktől fogva megszabott.]”

Az *Alexandreis* hatása Petrarca latin verseiben több helyen is kimutatható, különösen az *Africában*,³⁵ de ő ezt sohasem ismerte be, sőt, nyíltan ki is fejezte ellenérzéseit a „barbár gall kultúra” képviselőjével szemben.³⁶ Amikor tehát a tizenötödik *Sine nomine*-levélben azt mondja, hogy „csak egy hely van [...] a földön, ahol nincs helye a megfontolásnak, ahol minden vaktában és véletlenszerűen kavargog” (*unus [...] in terris est locus, ubi nullus consilio locus est, ubi omnia temere fortuitoque voluntur*), és ez éppen a „galliai” Avignon, akkor a Patron tanácsát³⁷ magasztaló és a véletlenszerűséget tagadó francia költőnek, Gautier de Châtillonnak szúr oda, és egyúttal azt sugallja, hogy az új pápai székhelyen az örök isteni törvények nem érvényesek.

Filológiai szempontból jelentős eredmény lenne, ha az előbb azonosított forrás és Petrarca kódexei segítségével datálni tudnánk a tizenötödik levelet, amelynek a keletkezési évéről nem tudunk semmi biztosat. Paul Piur hipotézise szerint Petrarca valamikor 1353–1356 között vetette papírra, Ernest H. Wilkins pedig ezt az időintervallumot az 1353-as évre szűkítette. Giovanni Cascio azonban a gyűjteményben való helye alapján nem tartotta valószínűnek, hogy a tizenötödik levél korábbi lenne a sorban őt megelőzőnél, így 1357-re datálta.³⁸ Sajnos nem áll rendelkezésünkre Petrarca *Alexandreis*-kódexe, hogy annak esetleges glosszáiból vonjunk le kronológiai következtetéseket. Ugyanakkor kézenfekvőnek tűnik azt feltételezni, hogy

³⁴ Mértékadó kiadás: Galterus de Castellione, *Alexandreis*, ed. Marvin L. COLKER, Padova, Antenore, 1978. „[Darius tovább élhetett volna, ha megfogadja a görög tanácsát, ám a végzet rendelkezését követve így szólt: «Gyakran megtapasztaltam és jól ismerem a hűségeteket, mégsem fogok elszakadni a honfitársaimtól, és nem kívánok elválni azoktól, akiknek annyiszor gondját viseltem. Inkább engem szedjenek rá, mint hogy pálcát törjek az enyéim fölött. Bármit rendeljen is a sors, szívesebben szenvedem el közöttük, semmint hogy azt higgyék, idegenekhez pártoltam. Ha az enyéim nem akarnak megmenteni, ha nem akarják, hogy éljek, akkor máris későn pusztulok el, akkor magam vágyom a halálra.»]”

³⁵ Vö. Giuseppe VELLI, *Petrarca e la grande poesia latina del XII secolo*, Italia medioevale e umanistica, 28(1985), 295–310.

³⁶ Vö. *Inv. mal.*, 166: [...] *levissimus quidam* [...] *vanissimusque Gallorum* [...], felhasznált kiadás: Francesco PETRARCA, *Contra eum qui maledixit Italie*, ed. Monica BERTÉ, Firenze, Le Lettere, 2005.

³⁷ Az eredetiben szereplő *consilium* szó ‘megfontolást’, ‘elhatározást’ és ‘tanácsot’ egyaránt jelenthet.

³⁸ PIUR, *i. m.*, 381–382, 385; WILKINS, Ernest Hatch, *Petrarch’s Eight Years in Milan*, Cambridge (Mass.), The Mediaeval Academy of America, 1958, 49; PETRARCA, *Liber sine ...*, *i. m.*, 133.

Curtius Rufus olvasása közben jutottak Petrarca eszébe Gautier de Châtillon sorai, amelyeket aztán a *Sine nomine*-levélben gúnyosan kiforgatott. A *Historia Alexandrit* tartalmazó Par. Lat. 5720 valamikor 1356 táján került a költő birtokába,³⁹ így ha a fenti, csábító, de egyelőre nem igazolható hipotézis helytálló, akkor megerősítést nyer a Cascio által javasolt dátum.

A fentihez hasonló, burkolt vagy nyílt franciaellenes megjegyzésekkel a *Liber sine nomine* több darabjában találkozhatunk. Nem véletlen, hogy a levélgyűjteményben az avignoni erkölcstelenség fő képviselői a francia származású prelátusok, a „barbár népség,” akik szokásaikkal megfertőzik az itáliai bíborosokat is (SN, XVII, 50). Petrarca szerint ők felelősek a pápaság avignoni tartózkodásáért is, ezért Róma és Itália ügyének az ellenségei. A politikai szembenálláson túl a levelekből egyfajta kulturális patriotizmus, az itáliaiak, latinok, rómaiak fölényének tudata olvasható ki. Petrarca franciaellenességének hátterében Itália, illetve a pápa és a császár által is elhagyott Örök Város kulturális, vallási és politikai centralitásának fenyegetettsége áll, mizogallizmusa elválaszthatatlan az antik latin kultúra feltámasztásának és védelmének programjától.⁴⁰ Ebből a szempontból a *Liber sine nomine* Petrarca részben vagy egészben franciaellenes invektívái mellé helyezhető.

Végül vizsgáljunk meg még egy olyan passzust, amelyben a bibliai allúzió politikai-eszmei többletjelentést biztosít a szövegnek. A tizenhetedik levélben egy bíboros arra próbálja rávenni a pápai hatalom megszilárdításáért Itáliába hadat küldő XXII. Jánost, hogy helyezze át az egyház székhelyét Rómából Cahors-ba, a császárságot pedig német földre, ezzel ugyanis egy csapásra megoldhatná az itáliai kérdést, ráadásul igen könnyen:

Ille autem «potes», inquit, «omnia et quicquid iusseris, ratum est, cur non igitur et papatum et imperium urbi Rome et Italie eripis, et illum in

³⁹ L. a 29. jegyzetben hivatkozott munkákat.

⁴⁰ Francesco BAUSI, *Petrarca antimoderno* = Uő, *Petrarca antimoderno: Studi sulle invettive e sulle polemiche petrarchesche*, Firenze, Cesati, 2008, 193–224: 204–206, 222; Francisco RICO, *Il sogno dell’umanesimo: Da Petrarca a Erasmo*, trad. Daniela CAPPANI, Torino, Einaudi, 1998, 7–9.

*Caturcum, patriam nostram, hoc in Germaniam transfers? Non magnus est labor: dic et fiet. (SN, XVII, 43–44)*⁴¹

Amikor a bíboros azzal a hízelt kijelentéssel vezeti be javaslatát, hogy a pápának minden módjában áll (*potes omnia*), akkor olyan képességet tulajdonít az egyházfőnek, amely a Bölcsesség könyve szerint (Sap 11, 24) Istent jellemzi: *sed misereris omnium, quia omnia potes* („mégis könyörülj mindenre, mert módodban áll minden”). Hasonló következtetést vonhatunk le a záró mondatból is: a *dic et fiet* („csak szólj, és úgy lesz”) egy alig észrevehető, az alapos Biblia-ismerettel rendelkező, művelt középkori keresztény olvasó számára mégis jól érzékelhető utalás a Teremtés könyve első fejezetének harmadik versére: *Dixitque Deus: »Fiat lux!« Et facta est lux.* („És Isten szólt: »Legyen világosság!« És lett világosság.”). Petrarca szerint Isten akarata az, hogy az egyház székhelye Rómában legyen (vö. SN, IV, 13–16), ha tehát a pápa máshová költözik, akkor az Úrral dacol. A Bölcsesség könyvének és a teremtés aktusának kifejezéseit felidézve az anekdotában szereplő bíboros – illetve rajta keresztül polemikusan a szerző – a pápát bizonyos értelemben magával Istennel teszi egyenrangúvá: ennél jobban nem is fejezhetné ki a terv felháborító, önhitt arcátlanságát, amellyel felforgatná a világ Isten által megszabott rendjét. Az ehhez hasonló finom reminiscenciák újabb, olykor politikai vagy morális jelentésrétegekkel gazdagítják a szöveget, egyúttal bevonják az arra fogékony olvasót a szatirikus-invektív mű elmés játékába.

⁴¹ „Neked módodban áll minden – így a másik [a bíboros] –, és a parancsod törvény; miért nem ragadod hát el a pápaságot és a császárságot Róma városától és Itáliától, és helyezed át az egyiket hazánkba, Caturcumba, a másikat pedig Germaniába? Nem nagy fáradság: csak szólj, és úgy lesz.”

